

AZ UTOLSÓ EMBERIG

(A szerző kiadása, Budapest, 1989. 350 o.)

Az 1942/43-as évre mért magyar tragédia eseményeire, áldozataira emlékezik vissza e nemrég megjelent könyvében az egykori szemtanú. A Donnál esetetekért Bártfai Szabó László írása lett volna az első requiem, az első „harangszó”, amennyiben ezt a kiadási és egyéb körülmények húsz évvel ezelőtt lehetővé teszik. Mostani megjelenéséig már többeket foglalkoztatott a 2. magyar hadsereg doni tragédiája, előtérbe került a sokáig tabuként kezelt téma.

Bártfai Szabó László munkája nem szabályos visszaemlékezés, inkább a történeti feldolgozás és a memoár vegyítése. Saját doni emlékeiről írt sorait gyakran szakítják meg a hadsereg korabeli hadművelati okmányait hazai, német, olasz és szovjet memoárokat ismertető és magyarázó alfejezetek. A szerző általában igyekszik szélesebb keretbe ágyazva tárgyalni az eseményeket, mint amit ő akkori-ban tapasztalt, hallott és megtudhatott a doni hadszíntéren. A krónika „színtereinek” gyakori változtatása ezért többnyire a leírás folyamatosságának rovására megy. Az értékéből azonban ez mit sem von le. A kellő áttekinthetőséggel rendelkező és katonailag is képzett egykori csapattisztól hiteles és tanulságos írást olvashatunk. Csaknem fél évszázada átélt érzéseit és gondolatait vetíti elénk és nem azoknak öngigazoló, kiközetikázott változatát.

Bártfai Szabó László főhadnagyként, mint az 1942 évi hadiakadémiai felvételi elővizsgán megfelelt hallgató, 1942 júniusától került ki a tragikus sorsú 2. magyar hadsereghez. Kezdetben ún. haditapasztalatgyűjtő tisztként a 19. miskolci könnyű hadosztály parancsnokságához osztották be. 1942 decemberétől pedig — a többi 0. évfolyamos hadiakadémiai társához hasonlóan — legalább egy hónapig saját, eredeti fegyverneménél kellett szolgálatot teljesítenie, alosztályparancsnoki minőségben. Így lett a VII. hadtestközvetlen 152. gépkocsizó utász zászlóalj egyik századának, a 107.-nek a parancsnoka.

A szerző a doni hadszíntéren töltött első hat hónapja alatt a „katonai felső vezetés szeme és füle”-ként tevékenykedett. Megismerkedhetett a hadsereg szervezési, vezetési, felszerelési, anyagi és ellátási helyzetével, problémáival. Közvetlen szemtanúja lehetett az 1942 augusztusi és szeptemberi csucsjei hídfőharcoknak, mert ezek annak a könnyű hadosztálynak az arcvonalán zajlottak, ahova őt beosztották. Bártfai Szabó Lászlótól mind ezekről sajátos nem sokat tudhatunk meg.

Annál részletesebben igyekszik képet adni a 2. magyar hadsereget ért szovjet támadást követő kritikus napokról és a visszavonulásról.

A szerző a 2. magyar hadsereg véres veszteségének katasztrófális méretét nagy részben a tartalékban lévő Cramer-hadtest késleltetett bevetésének és a visszavonulási parancs szintén megkésett kiadásának tulajdonítja. Szerinte ezen intézkedéseknek az 1943 januári szovjet áttörést követő azonnali elrendelésével „feltétlenül csökkenthették volna az áttörés utáni előnyomulás lendületét, elősegíthették volna a csapatok rendezettebb visszavételét, elkerülhető lett volna a magyar katonák tízezeinek oktalán feláldozása”. Feltétlenül! Csak hogy akadtak olyan körülmények, amelyek ismeretében ezen intézkedések „idejében való” kiadása, véghezvitele kissé elgondolkodtató.

A Cramer-hadtest volt a német B Hadsereg-csoport egyetlen tartaléka a hétszáz kilométer széles arcvonalon. A védelmi vonal egy nagyobb ellenséges áttörések a bekerítés elől visszavonuló csapatok megmentését inkább el lehetett tőle várni, mintsem azt, hogy az áttörés kivédésénél azonnal felmorzsolódjon. A hadtest ezt a védekező feladatát látta el, mikor január 17. és 21. között súlyos harcok közepette késleltette a magyar csapatok teljes bekerítése céljából előretörő szovjet erőket. Természetesen e hadművelati „magasabb szempontot” a gyakran reménytelen küzdelmet folytató és az általános helyzetről tájékozatlan legénység, de még parancsnokai sem érthették. Ők csak azt tapasztalták, hogy egy viszonylag komoly harcerőt képviselő német sereget látszólag kivonja magát a harcokból és tétlenül szemléli a magyar csapatok pusztulását.

Amikor Jány Gusztáv vezérezredest hibáztatjuk az elkésett visszavonulási parancs kiadásában, legalább ugyanígy el kell marasztalni a magyar politikai és katonai vezetést, mert cserbenhagyta a 2. magyar hadsereg parancsnokát. Jány sem Horthy kormányzótól, sem pedig Szombathelyi vezérezredestől, a Honvéd Vezérkar főnökétől nem kapott eligazítást, mely a bekövetkezett helyzetben egyfajta támpontot nyújtott volna. Nevezetesen: mi számít a német hadművelési alárendeltség végső határának, melyen túl, mint a magyar hadsereg parancsnokának, önállóan kell döntenie. Egy, a felettesei parancsainak feltétel nélkül engedelmeskedő katona, mint amilyen Jány vezérezredest volt, az adott időben nem tudott „politikus” is lenni.

A könyv külön értékes részei a csapattiszt kötelességeiről, katonához való viszonyáról, a helytállásról és a megadás valamint az átállítás kérdéseiről írott alfejezetek. A szerző személyes példáján keresztül ismerhetjük meg, mit tehetett egy parancsnok százada együtt tartásáért, nagyobb veszteségektől való megóvásáért.

A gyalogsági harcra nem hivatott, mindössze négy géppuskával és egyéni fegyverrel felszerelt utászszázad 650 kilométeres visszavonulási útja igen viszontagságos volt, míg a „jeges pokolból” a harcmentes, újjászervezési területre ért. Az öt hétig tartó menet alatt több ízben kellett kitörnie a szovjet csapatok bekerítéséből. Hogy ez viszonylag nagyobb veszteség nélkül sikerült, nagymértékben volt köszönhető a századparancsnok helyes döntéseinek, intézkedéseinek.

A 2. magyar hadsereg visszavonulása során több ízben akadt példa egy-egy katonáért messzemenően felelősséget érző csapattiszt hasonló cselekedeteire. Nem hagyták elveszni legénységüket, nem mentették saját bőrüket, reménytelen helyzetből is keresték a kiutat. Például a III. szombathelyi hadtest maradványai több esetben teljesen körülvárt helyzetből vágták ki magukat s heteken át tartó menetelések, állandó harcok közepette verekedtek ki a hadsereg zöméhez vezető utat. Ebben fontos szerepet játszott a 22. gyalogezred parancsnokának, Farkas Zoltán ezredesnek és hadtestbéli csapattiszt társainak azon elhatározása, hogy a hadtest együtt maradása mellett döntöttek Stomm Marcel vezérőrnagy, hadtestparancsnok 1943. január 31-i hadtestfeloszlató parancsa ellenében. Az események Farkas ezredest igazolták. Az együtt tartott nagyobb harccsoport — követve a német csapatok kitörési útját — hazajutott, a kis csoportok elpusztultak vagy fogságba estek. Persze megemlíthetnénk rajtuk kívül a hadsereg egyéb részeinek visszavonulását elősegítő, Osztrogozsszk városában körülvárt 13. kecskeméti könnyű hadosztály — katonái

sorsával osztozó — tisztjeit, élükön Hollósy—Kuthy László vezérőrnaggyal, a hadosztály parancsnokával. A magasabb parancsnokok mellett nem lehet megfedkezni a tartalékos tisztekről sem, akik általában minden tőlük telhetőt megtettek a rájuk bízott kisebb alakulatok legénységének megtartásáért. Ők foglalkozásuk által (néptanítók, jegyzők stb.) is szoros kapcsolatban álltak a „néppel”, az egyszerűbb emberekkel, megértették ügyesbajos dolgaikat és élvezték bizalmukat.

Csak a fegyvelmezt és összetartott alakulatoknak volt a megmenekülésre minimális esélyük. Persze ez megkövetelte a szigort is, ami végső soron a katonák érdekét szolgálta. Azokét a katonákat, akiket csak akkor hatott át „a fegyelem, az engedelmesség, a bajtársiasság megannyi magasztos katonaerénye, és nem utolsó sorban a közvetlen parancsnokaik iránti bizalom”, ha tisztjeik felelősnek érezték magukat sorsukért és ennek megfelelően cselekedtek. A hadsereg magasabb és alacsonyabb beosztású parancsnokai között akadtak néhányan, akik gyáván cserben hagyták katonáikat, csak saját bőrüket mentették, azonban e tisztikar egészében nem érdemel olyan jelzőket, mint amilyeneket az 50-es, 60-as években kapott: bornirt, brutális, embertelen stb.

A doni hadszíntérről és a fogságból hazaért katonák közül még élnek jó néhányan. A harcok áldozatainak emlékét, ha nem is a köztudatban, de a családokban megőrizték. Mert áldozatok voltak ők — mai szemmel nézve —, egy helytelen politikai döntés következményeinek szenvedő alanyai. Sorsukat pontosan még nem mérte fel senki, talán nem is lehet. Hozzávetőlegesen megállapítható a fogságba esettek, elesettek és sebesültek száma, de a pusztaságok mögötti egyéni tragédiákat csak a családok érezték. Ez a könyv, a szemtanú hiteles visszaemlékezése — ahogy a mottóban is szerepel —, méltó emléket állít „mindazoknak, akik a doni katasztrófa áldozatai és szenvedő részesei voltak.”

Szabó Péter